

Aleksander Nevski katedraali lugu

Vaade Toompeale Tõnismäelt 1862. a. Foto: C. Borchardt. EFA 0-47171

Igale Tallinna külastajale paistab silma Toompeal kõrguv sibulkuplitega hoone. Enamikule välituristidest jääbki just see kirik kõige silmapaistvamaks mälestuseks Tallinnast. Eestlaste jaoks on sel hoonel aga teine tähendus. Kuna Aleksander Nevski katedraal on läbi aegade riivanud paljude eestlaste tundeid, on päris mitmel korral tehtud juttu selle lammutamisest. Alljärgnev ongi väike ülevaade katedraali ähvardanud ohtude ajaloost.

Kõigepealt mõni sõna Aleksander Nevski katedraali ehitusloost. Ehituse suurim eestvedaja oli tollane Eestimaa kuberner vürst Sergei Šahhovskoi, kes ajas aktiivset venestamispoliitikat. Ehitust toetas ka keiser Aleksander III. Kirik ehitati aastail 1894–1900 arhitekt Mihhail Preobraženski projekti järgi. Eeskujuks olid Moskva ja Jaroslavl XVII sajandi kirikud. Hoone ehitati kohta, kus enne oli aed, mille keskele rüütelkond tahtis paigutada Martin Lutheri ausammast. Kirik oli mõeldud 1500 inimesele. Nurgatornis asub Tallinna suurim kirikukell (15 664 kg).¹ Kiriku pühitsemisel 13. mail 1900 osalesid suurvürstid Vladimir

Aleksandrovitš ja Kirill Vladimirovitš.²

Esimest korda tehti juttu vajadusest lammutada Aleksander Nevski katedraal vahetult pärast Vabadussõja lõppu. Admiral Johan Pitka avaldas artikli, mille peateravik oli suunatud otseselt Peeter I mälestussamba vastu Tallinnas.³ Artiklis räägitakse Eestis asuvatest mälestussammastest, mis „asetati Vene röövtsaaridele ja röövkindralitele Eesti linnade tähtsamatesse kohtadesse, nii kui näituseks Tallinnas tsaar Peeter I ausammast. [– – –] Haavavaks nähtuseks vabale eestlasele on vene marurahvuslaste vägistamise jäätised, iseäranis vene tsaari Peeter I kuju, Eesti vabariigi pealinna keskel tähtsamal kohal.” Pitka tegi üleskutte see sammast kui mitte kohe maha võtta, siis varustada pealdisega „Üks Eesti vägistaja”. Ta vihjas ka Aleksander Nevski katedraali sobimatusele, kuid otseselt mahavõtmist ei nõudnud. Antud üleskuttele ei järgnenud siiski mingit aktiivsemat tegevust.

Järgmiseks tuli Aleksander Nevski katedraali lammutamisest juttu augustis 1921, kui Tallinnasse jõudsid teated Riia linnavalitsuse kavatsusest maha võtta Aleksander II-le pü-

¹ Tallinn. 1. osa (A–M). Tallinn, 2004, lk. 17–18.

² XX sajandi kroonika. Eesti ja maailm. I osa (1.01.1900–16.06.1940). Tallinn, 2002, lk. 16.

³ Päevaleht 04.03.1920, lk. 3.

Aleksander Nevski katedraal Varssavis, u. 1912. a. Repro

Aleksander Nevski katedraal Tallinnas 1924. a., Agu 1924, nr. 1, lk. 688

hendatud õigeusu kirik.⁴ Uudise autor J. K. tuletab meelde, „et ka meil mitmed veneaegsed palveonnid Tallinnas avalikke platse rikuivad ja alles ikka ärakoristamata on. Ka peaks tõsiselt küsimus üles võetama Toompea Vene kiriku teise paika toimetamise kohta”. Seegikord jäi see vaid üleskutseks.

1922. aasta algul hakati Tallinna linnavolikogus läheneva Eesti Vabariigi aastapäeva eel taas rääkima Peeter I ausamba sobimatuses riigi paraadväljakule.⁵ Mitmedki linnajuhid olid kuju mahavõtmise suhtes kõhklevad seisukohal ja midagi konkreetset samba suhtes ei otsustatud. Küll muudeti Heinaturu nimi Vabaduse platsiks.

Mõnede eesti rahvuslaste süda sai aga ausamba vastu täis ja nad püüdsid seda omal algatusel maha võtta.⁶ Aktsioon võeti ette ööl vastu Eesti Vabariigi aastapäeva ja selleks olid olemas isegi vastavad seadmed ja voorimehed.

Politsei sekkumine hoidis selle ebaseadusliku toimingu siiski ära.

Lõpuks, aprilli lõpus võeti Peeter I kuu maha. Sealjuures kasutati samu seadmeid ja töölisi, kes juba korra olid samba juures käinud öise aktsiooni ajal.⁷ Ausambaga võitlemise ajal aga ei tõstatatud seekord Aleksander Nevski katedraali lammutamise küsimust.

1920-ndatel aastatel oli Eestis päevakorras Vabaduskiriku mõte. Oma projekti esitas ka Karl Burman vanem ajakirjas Agu.⁸ Vabaduskirik sooviti ehitada Politseiaia ümbrusesse Tallinnas. Burmani arvates jäanuks kirik seal liiga kinnisesse kohta ja pidanuks mõju avaldamiseks hästi suur olema. Vabaduse mälestussambaks sobis tema arvates hoopis iseseisvuse panteon, mis peaks asuma „meie iseseisva riigielu keskkohtas”.⁹ Tema ettepaneku järgi pidanuks see mälestuspanteon üle kogu Tallinna valitsemata – Tallinna valitseb aga Aleksander Nevski kate-

⁴ Päevaleht 04.08.1921, lk. 3. Riia õigeusu katedraal ehitati aastail 1876–1884 Aleksander II käsul. 1960-ndail asus hoones Teaduste Maja koos planetaariumiga. 1990-ndaist on see taas kirik.

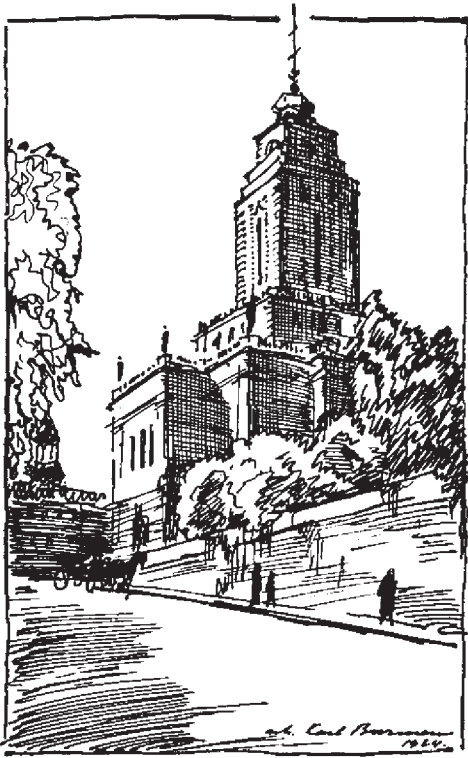
⁵ Päevaleht 23.02.1922, lk. 3.

⁶ Päevaleht 24.02.1922, lk. 5.

⁷ Päevaleht 29.04.1922, lk. 3; Päevaleht 30.04.1922, lk. 5.

⁸ Iseseisvuse Panteon. – Agu 1924, nr. 21, lk. 687–690.

⁹ Agu 1924, nr. 21, lk. 688.

Karl Burman vanema katedraali Panteoniks ümberehituse projekt 1924. a. Agu 1924, nr. 1, lk. 689.

draal, mis kuidagi sinna ei sobi. Rahukohtunik Rudolf Lesta soovitusel pakkuski Burman välja idee ehitada õigeusu katedraal ümber „vabaduse ja iseseisvuse mälestussambaks”. Tema arvates oli see ümberehitus täiesti võimalik ja läbiviidav. Samas soovitas ta kaaluda, kas vana kirik lammutada või ümber ehitada. Burman tõi näiteks Varssavis olnud arhitektuuriliselt väärtusliku õigeusu katedraali, mis siiski lammutati.¹⁰ Ümberehitamise poolt kõneles asjaolu, et kirik jääks kirikuks. Ümberehituse maksumus oluks tollal 20–25 miljonit marka.

Leo Gens arvas, et panteon mõjuku Tallinna panoraamis küllaltki jõuliselt ning kindlasti sobiks panteoni siluett Tallinna tornidega paremini kokku kui katedraali sibulkuplid.¹¹

1928. aastal avaldatud artiklis kordas Karl Burman oma varasemaid seisukohti. Samas

pooldas ta juba suuremaid ümberkorraldusi: „Toompää lossiesine plats peaks omandama eesti foorumi ilme ja vene kirik tuleks ehitada ümber iseseisvuse Panteoniks.”¹² Seekord oli juttu juba suurematest lammutus- ja ümberehitustöödest Toompeal. Katedraali kohta oli tal kindel arvamus: „See idamaine kirju ja kriiskav kogu eraldub ymbrusest ja ongi pystitet ju venestuspoliitika symbolina.” Lisaks Varssavis toimunud õigeusu kiriku lammutamisele mainis Burman analoogseid kavatsusi Kaunases (see kirik jäi samuti siiski alles).

Tõsisem rünnak katedraalile toimus 1928. aastal. 11. oktoobril esitati Riigikogu juhatasele seaduseelnõu „Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seadus”.¹³ Esitajateks olid M. Juhkam (Tööerakond), A. Laur (Asunikude Koondis), O. Liigand (Rahvaerakond) ja A. Johanson (Põllumeestekogu). Eelnõu järgi pidi lammutamine olema teedeministeriumi poolt teostatud 1. maiks 1929. Riigieelarvest pidi selleks eraldatama 100 000 krooni. Katedraali lammutamise kulud pidid kaetud saama katedraali materjalide väärtusest.¹⁴ Katedraali seni kasutanud kreeka-katoliku usu kogudusele pidi antama tasuta kasutada Siimeoni kirik ühiselt sealse kogudusega.

Eelnõu seletuskirjas öeldakse: „Kohe, kui Eesti iseseisvusest tingitud kõige vajalisemad sisemised uuendused veidi mahti andsid, hakkasid seltskonnast kostma tugevad hääled, mis nõudsid tsaaririigi julma venestamise siinse silmapaistvama mälestusmärgi – Tallinna Toompea Aleks. Nevski katedraali – likvideerimist. Nii õigustatud kui see nõue ka oli, siiski viibis kahjuka asja otsustamine seni parlamendi ja vabariigi valitsuse töörohkuse tõttu.” Kirik oli ehitatud „tsaaririigi tagasikiskumise pimedamal ajajärgul, [– – –] kus purutagurlisele ja panslavismile tugenev isevalitsus rõhus Venemaa piirides asuvaid väikerahvaid. [– – –] Juba asja algatajad ei varjanud, et katedraali ehitamiseks Tallinna puudus vähemgi vajadus.”

Kuna katedraal pidi sümboliseerima vene võimu vägevust, siis pidi ta olema ka silmapaistvas kohas. Kreeka-katoliku usu kogudus ise olevat soovinud uut kirikut Vene turu äärde või reaalkooli vastu.

¹⁰ Agu 1924, nr. 21, lk. 689. Varssavis asunud Aleksander Nevski katedraali (ehitati 1894–1912) arhitektiks oli tuntud vene arhitekt Leon Benois. 70 meetrit kõrge ehitus lammutati aastail 1924–1926.

¹¹ L. Gens. Karl Burman. Tallinn, 1998, lk. 198.

¹² Taie 1928, nr. 3, lk. 161–163.

¹³ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 6–8; Päevaleht 12.10.1928, lk. 1.

¹⁴ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 7.

Karl Burman vanema projekt 1924. a. Agu 1924, nr. 1, lk. 690.

Asja algatajad rõhutasid aga, et „igas Vene linnas on jumalakoja jaoks vääriline koht. Lähene teie Tallinnale merelt või maalt, Vene linna te ei näe. Vaja, et merelt ja maalt säraks kõrgel üle Tallinna Vene peakirikku rist kui õigeusu võidu tunnus.”¹⁵ Kuna linna keskne koht oli Toompea, siis oli peakirikku ehitajatele vastuvõetav ainult Toompea lossi esine.

Edasi rõhutavad seaduse koostajad: „Ühe moskvatüübilise ehitusega ei suudetud muidugi teha Tallinnat Vene linnaks ja stiililiselt on katedraal meie pealinna arhitektoonilise ilmega kisedavas vastuolus.” Samuti ei suutvat väike kogudus suurt hoonet ülal pidada ja korras hoida. Seega, kuna parajasti oli toimumas Vabaduse ja Lossi platside planeerimine, „on katedraali kõrvaldamiseks tungiv vajadus”.¹⁶

Eelnõu autorid rõhutavad, et „nad on rahvuslikust sallimatusest kaugel ja nad on arvamisel, et vabanedes õnnetu ajajärgu igapäevasest meeleuletamisest, mis Vene kaaskodanikkudele piinlik ja meile haavav, võib Eesti rahvaste sõbralik kaastöö selle läbi ainult võita.

Viimast arvamist jagatakse ka Vene vabameelses seltskonnas.”¹⁷

16. oktoobril esitas juhatus seaduseelnõu Riigikogu menetlusse.¹⁸ Vene fraktsioon esitas kohe vastulause, nõudes seaduseelnõu tagasilükkamist, kuid häälteenamusega võeti elnõu käiku.¹⁹ Päevaleht märkis: „M. Kurtschinski (Vene fraktsioon) võtab ääretu julguse seletada, et „kogu Eesti vabariigi elanikkude huvi” seisukohast välja minnes tulevat see elnõu kohe tagasi lükata.”²⁰

17. oktoobril valis Riigikogu Üldkomisjon elnõu aruandjaks M. Juhkami.²¹

19. oktoobril toimunud Riigikogu Üldkomisjoni „Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seaduse” alamkomisjoni koosolek otsustati kuulutada kinniseks. Komisjoni liige Baranin loobus osalemast, „kuna tema garanteerida ei saa, et kinnisel koosolekul arutatud küsimused tema kaudu laiemale ringkondadele teatavaks ei tehta”.²²

Kohe puhkes Eestis aktiivne rahulolematu-selaine (eelkõige õigeusklike poolt) ja poleemi-

¹⁵ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 7–8; Päevaleht 12.10.1928, lk. 1.

¹⁶ Päevaleht 12.10.1928, lk. 1.

¹⁷ Samas.

¹⁸ III Riigikogu. VII istungjärk. Protokollid nr. 169–199. Tallinn, 1929, lk. 142.

¹⁹ Samas, lk. 143.

²⁰ Päevaleht 18.10.1928, lk. 5.

²¹ ERA, f. 80, n. 3., s. 370, l. 90p.

²² ERA, f. 80, n. 3., s. 825, l. 156.

ka ajakirjanduses. Näiteks Eesti Kirik vihjab, et „sarnaste fanaatikute nagu M. Juhkami ja O. Liigandi mõtteviis usu suhtes kaalub üles Shahowskoi sallimatuse rahvuse suhtes”.²³ Kristliku kiriku lammutamist ei saa pooldada.

Samal päeval (18. oktoobril) ilmus Päevalehes teade, et ka Riias on kavas Esplanaadil asuv õigeusu peakirik lammutada – lätlased nägevat selles kirikus „mitte ainult tsarismi sümbolit, vaid ka tsarismi tegelikku istutajat Lätis”.²⁴

Katedraali lammutamise küsimus tuletas aga meelde rahva pahameelt selle ehitamise ajal. Toompeaga on seotud mitmeid rahvajutte, mis räägivad, et Toompea olevat Kalevipoja hauaküngas. Kangelase haud asuvat just Vene katedraali all. „See tõsiasi olevat selgunud kiriku vundamendi kraavi kaevamisel.”²⁵ Nimelt olevat leitud kaevamise käigus massiivne rauduks, millel olnud hoiatav kiri: „Äraneetud olgu igauks, kes minu rahu julgeb segada.” Vene võimumehed pole sellest muinasaegsest hoiatusest midagi hoolinud, vaid ehitustööd kestnud edasi veel suurema hoolega. Raske öelda, kas siin oli Kalevipoja käsi mängus või mitte, aga vahetult enne katedraali valmis saamist tekkisid kiriku seintesse ohtlikud praod. Eestlastest töömehed rääkisid üha rohkem Kalevipoja vägitegudest rahvavaenlaste vastu. Raskustega õnnestus siiski praod kõrvaldada. Rahvas aga rääkis, „et katedraal asub „Kalevi kalmul” ja et muistne vägilane ta kord raputab „oma kulmullt””.²⁶

Lisaks lihtsatele inimestele võttis asjas sõna ka intelligents. Rasmus Kangro-Pool oma artiklis „Pealinna ilu kohustab” märgib: „Meie kasvatame omariiklust ja meil on selle tsariaegse poliitikatempli kaotamiseks sama palju omariiklikke moraalseid kohustusi, nagu oli tsaari võimu ametiasutuste likvideerimiseks. [– – –] aitaksime kohendada ka linna ilu puht stiili seisukohast.”²⁷ Tema pooldas ka „inetu” Jaani kiriku lammutamist.

24. oktoobril toimus „Tallinna Toompea katedraali lammutamise küsimuse läbivaatamise

alamkomisjoni” järjekordne koosolek.²⁸ Koosolekust võtsid osa mitmed teiste asutuste-organite esindajad. Kõigepealt kerkis päevakorda küsimus, kas üldsegi arutada kiriku lammutamist enne kui vabariigi valitsus pole oma seisukohta öelnud. Valitsema jäi seisukoht, et arutada võib, eriti kui nii palju külalisi on kohale kutsutud. Üldiselt püüti oma asutuste seisukohtade esitamise hoiduda. Teedeministeriumi esindaja rõhutas, et „ehitustehniliselt on kiriku lammutamine väga ränk ülesanne. Kirik on kapitaalne, monumentaalne ehtis. Tuleb lammutada käsitsi, püssirohuga purustada, nagu seda tehti Poolas, meil ei saa.” Tema arvates oleks lammutamine läinud maksma 12 miljonit senti ja kestnuks kaks aastat.²⁹ Tallinna linna esindaja arvates kuulub plats linnale ja kirik oli ehitatud linnalt luba küsimata. Sinodi esindaja N. Päts lammutamist ei pooldanud.³⁰

Oktoobri lõpus saatis Tallinna linnavalitsus Riigikogule ametliku kirja, milles kinnitati, et „kirik on püstitatud linnale kuuluvale avalikule platsile ilma et see plats oleks linnalt võõrandatud”.³¹ Varem asunud sel kohal turg, hiljem „iluplats”. Linnavalitsuse arvates tulnuks „Riigivalitsusel, kui kiriku seaduslikul omanikul, samme teha selleks, et Toompea, kui valitsusasutuste asukoht, omaks ilme, mis kooskõlas oleks linna omapärase siluetiga ja teiste Toompeal asuvate ajalooliste ehitistega”.³²

Peagi hakati Riigikogu saadikute seas rääkima, et eelnõu esitati halval ajal – enne uue Riigikogu valimisi. Seetõttu pidid nii mõnedki saadikuterühmad, kes muidu oleksid pooldanud lammutamist, kõhklema. Peamiselt kardeti kaotada Petseri venelaste häält.³³ Selliste saadikuterühmade hulka kuulusid sotsiaaldemokraadid (nende seas ka üks Petseri venelane), kes üldiselt pidid eelnõusse erapooletult suhtuma. Põllumeestekogud, kes eelmistel valimistel osalesid Petserimaal oma nimekirjaga, jagunesid kahte leeri, samamoodi asunikud. Kindlalt olid katedraali lammutamise vastu kristlased,

²³ Eesti Kirik 18.10.1928, lk. 337–338.

²⁴ Päevaleht 18.10.1928, lk. 1.

²⁵ Päevaleht 19.10.1928, lk. 3.

²⁶ Päevaleht 19.10.1928, lk. 3.

²⁷ Päevaleht 21.10.1928, lk. 7.

²⁸ Päevaleht 25.10.1928, lk. 3.

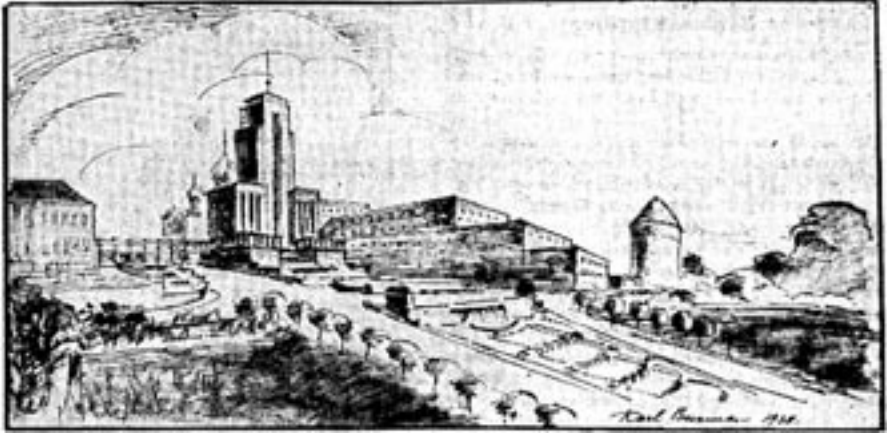
²⁹ Päevaleht 26.10.1928, lk. 1.

³⁰ Päevaleht 25.10.1928, lk. 3.

³¹ ERA, f. 80, n. 3., s. 825, l. 169.

³² ERA, f. 80, n. 3., s. 825, l. 169.

³³ Päevaleht 26.10.1928, lk. 1.

Karl Burman vanema projekt. Päevaleht 04.11.1938, lk. 3.

venelased ja sakslased. Rahvaerakond pidi ka olema kahevahel.

Eelnõu esitajad ei olnud aga pessimistlikud, kuna lootsid valitsusele, kes oli asunud probleemide tõsiselt uurima.³⁴

Peagi esitati lammutamise kalkulatsioon, mille järgi läinuks kogu töö maksuma vaid 75 000 krooni ja kestnuks kõigest 6 kuud. Kuna umbes 25 000 krooni väärtuses saanuks kasutada kõlbulikke ehitusmaterjale, oluaks lõplik kulu ainult 50 000 krooni.³⁵

Kõige häälkamalt protesteerisid kiriku lammutamise kava vastu muidugi õigeusklikud, keda Eestis oli umbes 20% elanikkonnast. Ühe suurema ühendusena esitasid lammutamise asjus riigivanemale ja Riigikogu esimehele memorandumid vene keskorganisationsioonid³⁶ – katedraali lammutamine on „haavav õigeusu kirikule ja kahjulik Eesti Vabariigile”. Peamised lammutamisevastased argumendid olid rahvuslik-usulised. Memorandumis tuletatakse meelde, et katedraalis on alati palvetatud vabariigi hea käekäigu eest, eriti 10. aastapäeva puhul. Siis viibisid kirikus teiste seas ka riigivanema asetäitja ja välisriikide esindajad.

Vaba Maa avaldas ülevaate rahva arvamustest pealkirja all „Toompea kirik päikese varjajana. Kas Toompeal asub kullatud kuplitega kirik või ei, on eestlastele-õigeusklikeledele ükskõik”.³⁷ Kuigi pealkiri viitab ükskõiksusele, pidid eranditult kõik toimetusse saanud kir-

jad pooldama katedraali lammutamist. Ära on toodud päris ilmekas kiri: „Ka minu, kui harilikku sureliku suurim soov on, et kadugu kord see koletis Toompealt. Olen juba 5 aastat Toompea elanik ja õnneks just põhjapool seda koledat sarvilist. Igapäev, aastate keskel, kirun kirikut, mis ei lase päikest paista minu eluruumi.”

Päevaleht küsis eraldi arvamusi tuntud Tartu kodanikelt.³⁸ Meile praegu tuntumatest isikutest arvasid näiteks Gustav Suits: lõhkumine pole praktiline, kirik ei meeldi, kuid lammutamine on mõttetu rahakulutus. Lammutamine on vandalism. Jüri Uluots arvas, et lõhkumisega tuleb ettevaatlik olla, sest konstitutsiooni järgi on kodanikel usuvabadus ning lammutamine rikub seda õigust. Samuti pidas ta lammutamist liiga kulukaks. Ado Jürgenstein pooldas lammutamist, kui see ainult liiga kalliks ei lähe. Ado Vabbe jäi äraootavaks valitsuse seisukoha suhtes, leidis aga, et stiililiselt Tallinna linn võidaks lammutamisest palju, sest kuplid ei sobi tõesti linna üldilmelega kokku. Karl August Hindrey oli igasuguse lammutamise vastu – katedraal ei meeldi, kuid ega siis kohe lõhkuma pea, tuleb ümber ehitada. August Gailit: „Kui üks rahvas leiab tarviliku olevat kirikut lammutada, siis peab ta seda tegema. Mida rutem need sibulad Toompealt kaovad, seda parem.” Kolonel Kubbo oli absoluutselt katedraali lõhkumise poolt.

Eeltoodud argumendid iseloomustavad ül-

³⁴ Päevaleht 26.10.1928, lk. 1.

³⁵ Päevaleht 31.10.1928, lk. 4.

³⁶ Päevaleht 26.10.1928, lk. 1.

³⁷ Vaba Maa 27.10.1928, lk. 7.

³⁸ Päevaleht 29.10.1928, lk. 2.

diselt hästi Eesti elanike seas levinud erinevaid arvamusi Aleksander Nevski katedraali saatuse kohta.

Õigeusu kiriku kaitseks astusid välja ka luteriusu kõrgemad vaimulikud. Hugo Bernhard Rahamägi (konsistooriumi assessor, hilisem piiskop) oli kindel, et eestlased ei oleks sellele kohale kirikut ehitanud, ja kui oleks ka lubatud kreeka-katoliku kirikut ehitada, siis paremas stiilis. Aga: „on juba kord see jumalakoda sinna ehitatud, siis ei peaks teda mitte maha kiskuma.”³⁹ Samas polnud ta vastu, et kirikut väljast muudetak.

Ajaleht Uudisleht avaldas isegi hääletussedeli, millel oli kolm varianti. „Soovin, et Toompea Vene kirik: 1) praegusena alles jääks; 2) ümberehitataks muuks otstarbeks; 3) lammutataks (maha lõhutaks).”⁴⁰ Seda sedelit trükiti ajalehe igas numbris kuni detsembri keskpaigani.

Samas lehes astub kiriku lammutamise vastu metropoliit Aleksander, kes rõhus taas konstitutsioonilisele usuvabadusele. Tasakaalustamiseks anti sõna ka lammutamise pooldajale – arhitekt Elmar Lohkile, kes lähenes asjale ilu seisukohast. Ta väitis: „Hoone on ehitatud Venes tundmatuseeni moonutatud Byzanzi stiilis. Ja ainsaks väärtuseks, mis, võib olla, alalhoidmist nõuab – on altar. Kunstiliselt väärtusetu kirik on meil seni olnud ainult Ameerika turistide tõmbepunktiks, kes Cook'i reisijahi soovitusel järele seda tingimata pidid nägema. [analooogne olukord praegusega – M. L.] Kuna neil varemalt polnud juhust imetleda sarnast sibulatornide kultuuri, siis olgu neile andestatud nende „oh, how beautiful”.⁴¹ Lohk tõi lammutuse näiteks Varssavi õigeusu kiriku, mis oli suurem ja stiililiselt parem kui Tallinna oma.

Apostliku-õigeusu sinod organiseeris salajaste ringkirjade saatmise koguduste nõukogudele (Nikolai Pätsi allkirjaga), millega püüti õhutada rahva pahameelt.⁴² Sinod pidas soovitatavaks

koguduste nimel protestikirjade esitamist. Kogudustele saadeti isegi valmis trükitud protestikirjad, kuhu oli jäetud vaid ruumi koguduse nime lisamiseks ja allkirjade jaoks. Sinodi aktsioon kandis vilja, sest valitsus sai arvukalt protestikirju kogudustelt. Allpool mõned värvikamad nopped neist kirjadest.

Türi kogudus: „Ka ajaloolised kibedused ei õigusta lammutamist, sest sellega arvestades kuuluksid lammutamisele kõik kirikud, alates munk Meinhardi tuleku ajast.”⁴³

Muhu-Hellama kogudus: „Selle kurjatöö eest võib Jumala karistus meile osaks saada.”⁴⁴

Pootsi-Kõpu kogudus: „Kui juba metsik tatarlane khaan Venemaa vallutamisel leidis, et rahva poolehoidu võib võita rahva pühaduste mittepuutumisega ja keelas ära oma käsilastele neid mitte rüvetada ega lõhkuda, seda enam loodab Eesti vabariigi õigusklik rahvas kultuur Riigikogult, et ta saab samme astuma õigeusu vastu vainuliste isikute ohjeldamiseks.”⁴⁵

Pärnu kogudus: „Seniajani on kirkuid lõhutud ja kinnipandud ainult enamlisel Venemaal ja metsikus Mehikos. Isegi türklased lasevad omas linnades olla apostliku usu kirikud puutumata.”⁴⁶

Kärgu kogudus: „Nüüd loeme lehtedest hirmsaid surmaotsusi meie Ap. Õigeusu peakiriku kohta tundega, et oleme sattunud kommuna maale, kus aina lõhutakse ja lammutakse.”⁴⁷

Tõhela-Murro kogudus: „[---] lüüakse ettevaatamatult usklikkudele näkku.”⁴⁸

Nii mõneski kirjas kasutati veidraid väljendeid. Üks Petserimaa koguduse nõukogu kirjutab, et „seistes internatsionaalses ja kosmopoliitilises vaates” soovitab asuda ka vabariigi valitsusel sellele alusele ning jätta kirik terveks.⁴⁹ „Oma puhta ihu peale mitte võtta üht ära pesemata musta ajaloolikku plekki – maha lõhkuda Tallinna gr.-õigeusu katedraali kirikut, kui üht usu tundmise ja südant liigutavat õrna värki, kui ka meie pealinna ilu ja hiilgust. [– – –] Kultuura riigis, kus ei ole barbariismust,

³⁹ Eesti Kirik 28.10.1928, lk. 343.

⁴⁰ Uudisleht 31.10.1928, lk. 3.

⁴¹ Uudisleht 31.10.1928, lk. 3.

⁴² Päevaleht 01.11.1928, lk. 3.

⁴³ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 24.

⁴⁴ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 41.

⁴⁵ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 65.

⁴⁶ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 121.

⁴⁷ ERA, f. 80, n. 3, s. 1698, l. 35.

⁴⁸ ERA, f. 80, n. 3, s. 1698, l. 39.

⁴⁹ Päevaleht 01.11.1928, lk. 3.

Herostraati ei maksaks meelde tuletada ja tema järele käia.”⁵⁰

Teiselt poolt annetas rühm Petserimaa elanikke raha (63.50 krooni) katedraali lammutuskulude katteks.⁵¹ Raha jõudis Päevalehe toimetusse. Leht lubas, et kui kirikut siiski ei juleta lammutada, läheb see raha Vabadussõja mälestusmärgi ehitamiseks Tallinna.

Annetusi lammutuskulude katteks tuli ka mujalt. Näiteks saatsid Pariisis olevad eestlased 365 franki.⁵² Eesti saadik Stockholmis Friedrich Akel edastas Rootsist ajalehe Stockholms Tidningen toimetaja Pierre Backmani annetatud 180 krooni.⁵³

Mõnedki teised muutused oma argumentides mõnikord naiivseks. Üks näide: „Ta [katedraal – M. L.] ei ole sündinud kauges minevikus. Veel elavad inimesed, kes nägid haljast muru Kalevi kalmul ja nägid, kuidas rohi ja puud purustati ning istutati asemele kirik kullaste kuplitega. [– – –] Venelane tahtis vahtida üle vana linna ja ajas end seepärast sirgu Kalevi hauale. Haud on kõrgem koht ja sealt on kergem vaadata üle teiste pea. Nüüd ei olda selle vahtijaga enam nõus. [– – –] Rahvas tahab jälle näha rohelist muru, kevadisi puid ja lilli.”⁵⁴ Mainitud artikli autor (allkirjastanud „Üks luteriusuline”) ei pooldanud siiski kiriku lammutamist. Tema arvates polnud vahet, on seda kirikut või mitte.

Üks lugeja kirjutas: „See on häbistav, et viltsaapa ja samovari ajajärgu mälestusena keset meie valitsusasutusi seisab sarnane maitsetu kivihunnik.”⁵⁵

Üks kirjutaja tuli välja hoopis omapärase ettepanekuga. Esmalt kiriku välimust muuta ja siis sees teenida kahte jumalat: „Üks altar olgu luterlastele, teine õigeusulistele. Kui aga venelastele see ei meeldi, siis lammutada ja praht Toompealt alla kihutada. Ehitusmaterjali võib ka selleks kasutada, et Pika Hermanni juurest Toompeale uus trepp ehitataks.”⁵⁶

Viimase näitena omapärestest ettepanekutest üleskutse igale kodanikule vabatahtlikult lammutamisel osaleda: „Mina isiklikult oleks nõus kas või 7 päeva tööga kaasaaitama kiriku mahalõhkumisel.”⁵⁷

7. novembril toimus Riigikogu katedraali lammutamise eelnõu komisjoni koosolek, kus lammutamise vastased nõustusid katedraali ehitamise poliitiliste motiividega.⁵⁸ Koosolekust jäi mulje, et katedraali lammutamisele erilist vastuseisu enam ei tule.

12. detsembril asendati komisjonis M. Juhkam ja eelnõu aruandjaks valiti A. Laur.⁵⁹

Edasi jäi asi aga seisma, sest vahele tulid uue Riigikogu valimised. Valimiskampaania ajal katedraali lammutamise küsimust ei puudutatud. III Riigikogu üldkomisjon andis 4. juulil 1929 seaduseelnõu üle Riigikogu asjadevalitsejale.⁶⁰ Riigikogu IV koosseis aga antud seaduse eelnõu ei arutanudki.

Jaanuaris 1929 avaldas ajaleht Uudisleht oma küsimustiku tulemuse, kuigi tõdeti, et lammutamise küsimus pole enam nii põletavalt päevakorras. Üldse vastas ankeedile 14 543 lugejat. Neist allesjätmise poolt oli 7310, lammutamist nõudis 5612 ja ümberehitamisega nõustus 1621 vastanut.⁶¹ Nagu näha, pooldas enamik vastanuist ühel või teisel viisil katedraali allesjätmist.

Aleksander Nevski katedraali lammutamise küsimus leidis kajastamist ka välismaal. Näiteks Eesti New Yorgi konsuli Viktor Muti täiesti salajases kirjas 17. detsembrist 1929 vahendati USA Episkopaalkiriku teravat nõudmist segada asjasse USA valitsus, kuna mingid väited ei suutvat kellelegi ühendriiklastest asja selgeks teha ning lammutamine olevat vaid „vägivalla akt 1/5 Eesti kodanikkude usutunde kallal; oleks vähemus usuliste tagakiusamine”.⁶² Eraviisilises vestluses vihjati Herbert Hooveri võimalusele saada USA presidendiks – Hoover jälgivat

⁵⁰ ERA, f. 80, n. 3, s. 825, l. 39p.

⁵¹ Päevaleht 04.11.1928, lk. 3.

⁵² Päevaleht 09.11.1928, lk. 3.

⁵³ Päevaleht 02.01.1929, lk. 3.

⁵⁴ Päevaleht 03.11.1928, lk. 4.

⁵⁵ Uudisleht 09.12.1929, lk. 4.

⁵⁶ Uudisleht 09.12.1929, lk. 4.

⁵⁷ Uudisleht 07.11.1929, lk. 1.

⁵⁸ Päevaleht 08.11.1928, lk. 4.

⁵⁹ ERA, f. 80, n. 3, s. 370, l. 172p.

⁶⁰ ERA, f. 80, n. 3, s. 2375, l. 1–2.

⁶¹ Uudisleht 20.01.1929, lk. 1.

⁶² ERA, f. 957, n. 13, s. 169, l. 6.

hoolega Balti riikide arengut ja olevat soodsalt meelestatud nende riikide suhtes. Hoover oli aga tõsine usklik ja katedraali lammutamine oleks halvasti mõjunud tema suhtumisele Balti riikidesse.⁶³ Hooverist saigi juba aastal 1929 järgmine USA president.

Samuti tulid signaalid Londonist saadik Oskar Kallaselt, et seal ollakse valmis üpris laiaulatuslikku protesti avaldama: „Ei arva ma mitte, et mul võimalik oleks mõnda inglasi leida, kes omal nimel Tallinna katedraali lammutamist hakkaks kaitsma.”⁶⁴

Pikka aega liikus valitsusringkondades Toompea ümberehitamise kava. Kevadel 1929 plaaniti läbi viia planeerimisprojektide võistlus, mis nägi ette Aleksander Nevski katedraali lammutamist või ümberehitamist monumendiks.⁶⁵ Asi anti teedeministeeriumi korraldada. Kõik venis ja uuesti arutati võistlustingimusi alles septembris 1929. Otsustati planeerida Toompea ümberehitusi katedraaliga ja ilma.⁶⁶ Samas, kuna tekkis vajadus lahendada uue valitsushoone ehituse küsimus, otsustati Toompea planeerimisvõistlust veel mitte välja kuulutada. Ühe variandina tuli kõne alla hiiglasliku valitsushoone ehitamine Toompeale ümber Lossi platsi.⁶⁷ Valitsushoone ehituskavadele oleks sõltunud ka muu Toompea planeerimine.

Juunis 1929 toimus Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku täiskogu istungjärk, kus muu hulgas arutati ka Aleksander Nevski katedraali küsimust. Võeti vastu lammutamisvastane resolutsioon.⁶⁸

Saabunud majanduskriisi ja poliitilise õhk-konna muutumine võtsid Aleksander Nevski katedraali lammutamise idee selleks korraks päevakorrast maha. Praeguse koguduseesindaja arvates päästis kiriku ülemaailmne õigeusklike vastuseis.⁶⁹

Edaspidi enam otsest ohtu katedraalile ei tekkinud (kui sõda välja arvata). Rünkad ühendasid ideedevalgustustega ajakirjanduses. Näiteks juba eespool mainitud Rudolf Lesta avaldas 1931. aastal artikli, kus oli juttu Toompea

Lossi platsi ümberkujundustest ja Aleksander Nevski katedraali saatusest.⁷⁰ Tema arvates võib katedraali ka lammutamata jätta, kui selle välisarhitektuuri suuresti muudetakse. Kuna Lesta ideaaliks oli antiik, nägi ta vaimusilmas, kuidas katedraal ehitataks väliselt ümber antiikseks templiks. Eeskujuks pidanuks siinjuures olema kas Ateena Parthenon või Pariisi Madeleine'i kirik.

1938. aastal algatas Päevaleht diskussiooni Vabadussõja monumendi asukoha üle. Karl Burman esitas väga suurejoonelise kava, mis haaras ala Vabaduse väljakust Toompeani. Osaliselt oli see 1920-ndate kavandite edasiarendus. Toompea servale pidi tema plaani järgi kerkima 35 m kõrgune panteon. Kuigi see hügieeniliselt oleks varjanud vene katedraali, tulnuks see siiski kava järgi „spetsiifilisest vene maigust vabastada”⁷¹ ehk ümber ehitada.

Teise maailmasõja ajal käidi samuti välja idee Aleksander Nevski katedraal lammutada, põhjusel, et kirik sümboliseerib vene võimu. Samuti öeldi see olevat „arhitektooniliselt kunstiväärtusetu”.⁷² Artikli autor Alfred Vaga rõhutab: „Eesti rahval [---] on küsimuse kohta ainult üks vääramatult kindel seisukoht: vene katedraal kui iga tõelise eestlase rahvustunnet sügavasti solvav tsaristliku surve- ja venestusaja märk peab Toompealt – muistselt Kalevi kalmult – kaduma niipea, kui suudetakse leida vajalisi summasid ja vabu töökäsi lammutamise läbiviimiseks.” Ajaloo tahtel jäi aga ka seekord katedraal alles.

Võib arvata, et Eestis pole teisi selliseid ehitisi, mille lammutamist eri aegadel nii sageli oleks nõutud kui Aleksander Nevski katedraal Tallinnas. Vaatamata sellele kõrgub ta endiselt Toompeal ja paneb ahhetama eeskätt välisturiste. Kuna ajad on muutunud, siis vaevalt et enam keegi katedraali lammutamist nõudma hakkab ja nii jääb ta edaspidigi linna kohale seisma.

Margus Lääne

⁶³ ERA, f, 957, n. 13, s. 169, l. 7.

⁶⁴ ERA, f, 957, n. 13, s. 169, l. 9.

⁶⁵ Päevaleht 23.03.1929, lk. 5.

⁶⁶ Päevaleht 05.09.1929, lk. 3.

⁶⁷ Päevaleht 06.09.1929, lk. 3.

⁶⁸ Päevaleht 22.06.1929, lk. 4.

⁶⁹ http://www.hot.ee/nsobor/index_dbl.htm

⁷⁰ Olion 1931, nr. 2, lk. 45–46.

⁷¹ Päevaleht 04.11.1938, lk. 3.

⁷² Eesti Sõna 11.06.1942, lk. 4.